



tekst: Olga de Kort

Frits Zwart: 'Net als met de muziek van Mahler, heeft Willem Mengelberg ons destijds vertrouwd gemaakt met de muziek van Richard Strauss'

Willem Mengelberg was een gepassioneerd dirigent, die zijn muzikale ontdekkingen en persoonlijke voorkeuren het liefst met de hele wereld wilde delen. Eenmaal in de ban van Richard Strauss en Gustav Mahler, heeft hij kosten noch moeite gespaard om van Nederland een Strauss- en Mahler-land te maken. Dankzij deze onvermoeibare pleitbezorger is de muziek van Mahler niet meer uit het Nederlandse muzikaleven weg te denken. Richard Strauss is in de loop der jaren wel in de schaduw van zijn jongere collega geraakt, maar daar was in de tijd dat Mengelberg dirigent van het Concertgebouworkest was nog geen sprake van. Olga de Kort in gesprek met Strauss-biograaf Frits Zwart.

Foto: Willem Mengelberg, Richard Strauss en Hans Swarowski tijdens de pauze van de generale repetitie van Arabella van Strauss, november 1934

Kruistocht voor de muziek van tijdgenoten

In zijn tweedelige Mengelberg-biografie vertelt Frits Zwart over de rol van de Nederlandse dirigent in het Nederlandse muzikaleven en zijn kruistocht voor de muziek van zijn tijdgenoten. De relatie van Willem Mengelberg met de muziek van Strauss blijkt net zo betekenisvol te zijn als zijn relatie met Mahler. Mengelberg twijfelde er nooit aan dat beide componisten een even grote toekomst zouden hebben op de Nederlandse podia.

De receptie van de muziek van Richard Strauss in Nederland heeft veel aan Willem Mengelberg te danken, maar wij weten er tegenwoordig opvallend weinig over. Hoe kwam Mengelberg met de muziek van Strauss in aanraking en waarom wilde hij iedereen tot deze componist bekeren?

'Ze kwamen op een nogal ongewone manier met elkaar in aanraking. Strauss dirigeerde zijn *Don Juan* in Keulen en vond de celestaspeeler niet goed genoeg. De achttienjarige Mengelberg, die aan het plaatselijke conservatorium piano, compositie en directie studeerde, mocht toen tijdens de uitvoering meespelen. Tot zijn eigen schrik 'vertelde' hij zich, wat een nogal traumatische ervaring is voor een musicus. Later zei hij wel eens dat hij, elke keer als deze partituur van Strauss op zijn lessenaar stond, aan zijn Keulse ervaring terugdacht.'

Daar had hij tientallen gelegenheden voor, gezien het aantal keren dat hij Strauss dirigeerde!

'Mengelberg was inderdaad gefascineerd door de muziek van Strauss en hij leek er geen genoeg van te kunnen krijgen. De eerste keer zette hij diens muziek in 1896 op het programma, een jaar na zijn aanstelling als dirigent van het Concertgebouworkest in Amsterdam. Tijdens zijn ziekte na de zomer van 1897 werd hij vervangen door Hans Richter en door Richard Strauss, die de Nederlandse première van *Also sprach Zarathustra* dirigeerde. Teruggekeerd na zijn ziekte, nam Mengelberg onmiddellijk revanche en dirigeerde het werk zo'n 7 à 8 keer achter elkaar, zowel in Amsterdam als in provinciesteden.'

Hadden andere dirigenten ook oog voor Strauss?

'Ja, dat hadden ze wel. Willem Kes, de eerste dirigent van het Concertgebouworkest, had zijn muziek al eerder gedirigeerd. Maar het was Mengelberg die er met dit orkest in slaagde iedereen met de virtuoze muziek van Strauss te verpletteren. Na zijn bezoek aan Amsterdam in 1898 riep Strauss uit dat hij een orkest gevonden had dat in staat was alles te spelen wat hij componeerde. Hij had al eerder *Ein Heldenleben* aan Mengelberg en het Concertgebouworkest opgedragen. Mengelberg stortte zich als het ware op Strauss' muziek, net als hij dat later deed bij Mahler, en plaatste alle andere dirigenten meteen in de schaduw. Hij voerde alle nieuwe Strauss-stukken uit en herhaalde ze voortdurend. Alleen al daardoor gaf men zich al gauw gewonnen voor Strauss en zijn muziek. Er was veel minder oppositie dan later bij Mahler het geval was. In 1903 wilde Strauss het Concertgebouworkest graag op zijn muziekfeest in Londen hebben. Hij dirigeerde zelf alle concerten, op een na, dat mocht zijn Nederlandse collega doen.

En de meeste lof voor *Ein Heldenleben* ging toch wel naar Mengelberg.'

Mengelberg was zo te zien bijzonder ingenomen met de opdracht, want hij dirigeerde Ein Heldenleben overal waar hij kwam.

'Op den duur heeft hij alles van Strauss gedirigeerd, maar hij kwam inderdaad steeds bij *Ein Heldenleben* terug. Het is onvoorstelbaar hoe vaak hij dat stuk heeft uitgevoerd, alleen in Amsterdam al meer dan honderd keer. Hij wist ook iedereen te overtuigen van de kracht van dit stuk, ook Stravinsky en Mahler, die van origine niet zo met dit werk van Strauss weglieden.

Mengelberg heeft dit symfonische gedicht van Strauss tot zijn lijfstuk gemaakt. Volgens Riccardo Chailly, behoort de uitvoering van de New York Philharmonic onder leiding van Mengelberg uit 1928 nog steeds tot de beste. Hij heeft voor dit stuk de standaard gezet.'

De twee dirigenten raakten ook met elkaar bevriend.

'Ja, ze ontdekten vrij snel dat ze gezamenlijke interesses hadden en allebei van kunst hielden. Zo wist Mengelberg dat zijn Duitse collega in 1906 voor de Rembrandt-tentoonstelling naar Amsterdam wilde komen en hij stelde hem dan ook gelijk maar voor om in Amsterdam te komen dirigeren. Ze bezochten samen antiekwinkels op zoek naar bijzondere stukken. Strauss heeft ook Mengelbergs belangstelling voor glaskunst overgenomen en legde een eigen verzameling van glas uit de 16^{de} en 17^{de} eeuw aan. In een van zijn brieven bedankte Strauss Mengelberg dat hij hem daarnaast de liefde voor verre eglomisée, achterglasschilderkunst, had bijgebracht.

Ik heb ooit Richards kleinzoon Christian Strauss naar de vriendschap van zijn grootvader met de Nederlandse dirigent gevraagd. Volgens hem had Strauss het altijd over Mengelberg. Hoe het kwam, dat ze elkaar nooit tuteyeden? Het bleek dat Strauss dat bij wijze van spreken wel bij de tuinman deed, maar zijn beste vrienden bleef voutoyeren.'

Hoe ontwikkelde hun relatie zich verder?

'Heel opmerkelijk, want in de jaren twintig van de vorige eeuw kwam de vriendschappelijke relatie wat onder druk te staan. In het tweede deel van mijn Mengelberg-biografie over de jaren 1920-1951 schrijf ik daar uitgebreid over

Toen Richard Specht met zijn boek *Richard Strauss en zijn werk* (1921) bezig was, heeft Strauss hem gevraagd de naam van Mengelberg weg te laten. Dat vertelde Specht destijds aan Rudolf Mengelberg tijdens zijn bezoek aan Amsterdam. En dat terwijl Strauss zelf aan iedereen hoog op gaf van Mengelberg en diens begrip voor zijn muziek en

zijn inzet daarvoor. Vermoedelijk toch *jalousie de métier*.'

In 1928 kwamen beide dirigenten recht tegenover elkaar te staan in de kwestie van het niet gerealiseerde Museum Theater. De voorstanders van dit opera-theater, dat vlakbij het Concertgebouw zou komen te staan, hebben Strauss als deskundige geraadpleegd. Ze vroegen hem in hoeverre het goed was voor het Concertgebouworkest om ook opera's te begeleiden. Mengelberg was daar op tegen. Hij vond bovendien dat Strauss in deze situatie niet helemaal onpartijdig optrad. Een jaar of wat daarvoor schreef Strauss namelijk aan Mengelberg dat de blazers van het orkest nog meer aan 'subtiliteit konden winnen' als ze maar 'veel *Elektra* speelden'. Strauss en Mengelberg werden in de kranten openlijk tegen elkaar uitgespeeld, als voor- en tegenstander.

En toen kwam 1931. Mengelberg vierde zijn zestigste verjaardag en de felicitaties stroomden binnen. Strauss werd benaderd door een van de Nederlandse kranten om zijn collega te feliciteren, maar hij wilde daar niet aan meewerken. Wel schreef hij persoonlijk aan Mengelberg dat hij hem zijn gelukwensen 'van mens tot mens en van kunstenaar tot kunstenaar' niet wilde onthouden. Hij bedankte Mengelberg op deze manier 'voor wat hij voor zijn muziek had gedaan'.

Als je de geschiedenis van het Museum Theater kent, dan lijkt het erop dat Strauss niet was vergeten dat ze toen in de pers tegen elkaar zijn uitgespeeld.'

En hoe reageerde Mengelberg?

'Ik denk niet dat hij er wakker van heeft gelegen, hij werd overstelpt met eerbetoon en felicitaties vanuit de hele wereld. Bovendien was hij op dit punt niet kleinzielig. Formeel was er ook geen sprake van een breuk. De vriendschap ging gewoon door. Ze ontmoetten elkaar regelmatig. In 1938 nodigde Strauss Mengelberg nog uit voor een lunch toen de laatste in München dirigeerde.'

Wat betreft politieke kwesties hadden ze aan het eind jaren dertig, begin jaren veertig van de vorige eeuw ook weinig reden tot ruzie, toch?

'Ik weet niet of ze ooit samen over de politiek gesproken hebben. Als je kijkt naar de jaren van de Eerste Wereldoorlog, dan zie je de pro-Duitse houding van Mengelberg. Dat waardeerde Strauss, die zich dankbaar betoonde voor Mengelbergs inzet voor de Duitse cultuur. Deze houding was Mengelberg eigen, want de Duitse muziek lag hem na aan het hart.

Wat ik wel opvallend vind, is dat Strauss na 1945 nooit meer contact met Mengelberg heeft gezocht. Hij was al wel op leeftijd en had het ook niet gemakkelijk, maar hij kon, in tegenstelling tot

Mengelberg, wel reizen. Ze hebben elkaar na de oorlog dus niet meer gezien.'

Strauss werd veel sneller in Nederland geaccepteerd dan Mahler, maar zijn muziek klinkt tegenwoordig bijna nooit meer. Dan gaat de eer toch vooral naar de flamboyante dirigent die met zijn interpretaties het publiek imponeerde?

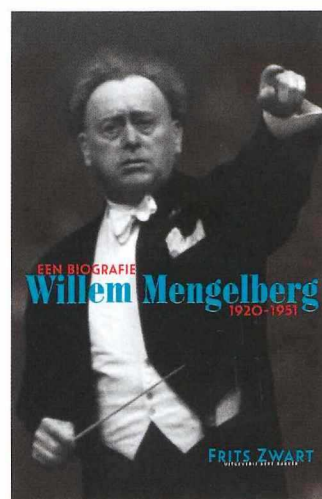
'Het is natuurlijk waar dat Mengelberg een pionier was die het publiek wist te overtuigen van de waarde van de muziek die hij het liefst dirigeerde. Bij Strauss ging dat betrekkelijk gemakkelijk. Mengelberg hoefde niet jaren voor de muziek van Strauss te vechten, zoals bij Mahler. Maar blijkbaar raakt de muziek van Mahler ons toch veel meer dan die van Strauss. Zijn werken zijn inhoudelijk interessanter, ze gaan veel dieper en spreken een veel emotionelere taal dan die van Strauss.'

Hoe wordt de relatie tussen Strauss en Mengelberg in de latere biografieën over de componist beschreven? Krijgt Mengelberg nu wel de nodige aandacht?

'Nee, ook nu nog nauwelijks, vaak blijft het bij de vermelding dat *Ein Heldenleben* aan Mengelberg is opgedragen. Maar dat gebeurt wel vaker bij Mengelberg, hij krijgt veel te weinig aandacht en dat hangt misschien samen met zijn beschadigde reputatie. Buiten Nederland weet bijna niemand iets over zijn rol in de receptie van de Duitse muziek. Dat komt ook doordat onze boeken over de Nederlandse muziekgeschiedenis en het Nederlandse muziekleven vaak alleen in het Nederlands verkrijgbaar zijn.

Wat mijn Mengelberg-biografie betreft, er komt zowel een Engelse als een Duitse vertaling. Ik ben natuurlijk benieuwd naar de reacties daarop, want in mijn boeken over Mengelberg komen heel wat onderwerpen aan bod, zoals Mengelbergs schitterende jaren in Amerika. En ook Nederland als Strauss- en Mahler-land. Het is toch nog veel te weinig bekend welke doorslaggevende rol Mengelberg hierbij gespeeld heeft. Vooral zijn tomeloze inzet voor Mahlers muziek is exemplarisch. Het is sowieso van belang dat Mengelbergs betekenis voor het Nederlandse muziekleven internationaal aandacht krijgt. Daar heeft ook Richard Strauss volop van geprofiteerd.'

Frits Zwart. Willem Mengelberg (1891-1951). Een biografie. Deel 1: 1871-1920. Uitgeverij Prometheus, 1999 (opnieuw verkrijgbaar, reprint 2016). ISBN 9789053338490; Deel 2: 1920-1951. Uitgeverij Prometheus, 2016. ISBN 9789035144729



Nieuwjaars concert

Met o.a. het Eerste pianoconcert van Tsjaikovski

Laat je raken

Dirigent Lahav Shani

vr 5 & zo 7 jan 2018
de Doelen, Rotterdam

www.rpho.nl



ROTTERDAMS
PHILHARMONISCH
ORKEST